O‘ZBEK MILLIY KULOLCHILIK SAN’ATINING SHAKLLANISHI VA TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Fatidinova Maxsumaxon Muzaffarjon qizi
Andijon davlat unversiteti
Amaliy san’at: badiiy kulolchilik ta’lim yo‘nalishi tabasi

ANNOTATSIYA Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston hududida kulolchilik san’atining vujudga kelishi, tarixiy shakllanish jarayonlari, rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillar hamda milliy kulolchilik maktablarining badiiy-uslubiy xususiyatlari tarixiylik va qiyosiy tahlil tamoyillari asosida tadqiq etilgan. Kulolchilikning dastlabki amaliy hunarmandchilik faoliyatidan mustaqil badiiy-estetik tizim darajasiga ko‘tarilishida xomashyo resurslari, ishlab chiqarish texnologiyalari, shahar madaniyati, savdo aloqalari va ustoz-shogird an’analarining o‘rni yoritilgan. Bronza davri, antik davr, ilk o‘rta asrlar, rivojlangan o‘rta asrlar, Temuriylar davri, xonliklar davri hamda XX–XXI asrlardagi kulolchilik taraqqiyoti bosqichlari o‘zaro qiyoslangan. Rishton, G‘ijduvon, Samarqand, Buxoro, Xorazm, G‘urumsaroy va Toshkent kulolchilik markazlarining rang-tasvir yechimlari, naqsh kompozitsiyalari, buyum shakllari va sirlash an’analari tahlil qilingan. Tadqiqotda tarixiy rivojlanishni faqat xronologik ketma-ketlik asosida emas, balki texnologik, badiiy, hududiy, funksional va ijtimoiy-madaniy mezonlar uyg‘unligida baholashga asoslangan konseptual yondashuv taklif etilgan. Olingan tahliliy natijalar milliy kulolchilikning tarixiy uzviyligi bilan bir qatorda uning davrlar davomida yangilanib borgan xususiyatlarini ko‘rsatadi. Shuningdek, an’anaviy kulolchilik merosini saqlash, tarixiy buyumlarni ilmiy tasniflash, kulolchilik maktablarining o‘ziga xosligini muhofaza qilish va ularni zamonaviy badiiy ta’lim jarayoniga tatbiq etishga doir ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: milliy kulolchilik, amaliy bezak san’ati, tarixiy taraqqiyot, kulolchilik maktablari, Rishton kulolchiligi, G‘ijduvon kulolchiligi, Xorazm kulolchiligi, sopol buyumlar, badiiy keramika, naqsh kompozitsiyasi, islimiy bezak, ishqorli sir, madaniy meros, hunarmandchilik an’analari, ustoz-shogird tizimi.

KIRISH

O‘zbek milliy kulolchilik san’ati xalqning tarixiy xotirasi, kundalik turmush madaniyati, badiiy tafakkuri va moddiy ishlab chiqarish tajribasini o‘zida mujassamlashtirgan qadimiy amaliy bezak san’ati yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Kulolchilikning shakllanishi insoniyatning tabiiy resurslardan foydalanish, oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash, suv tashish, taom tayyorlash va turar joy ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq dastlabki xo‘jalik faoliyatiga borib taqaladi. Vaqt o‘tishi bilan loydan tayyorlangan oddiy idishlar muayyan shakl, nisbat, rang, bezak va ramziy tasvirlarga ega bo‘lgan badiiy buyumlarga aylangan. Bu o‘zgarish kulolchilikning faqat texnik

hunar emas, balki jamiyatning estetik qarashlari va madaniy munosabatlarini ifodalovchi san’at turi sifatida rivojlanganini ko‘rsatadi. O‘zbekiston hududidagi qadimgi dehqonchilik vohalari, hunarmandchilik manzilgohlari va shahar markazlaridan topilgan sopol buyumlar mazkur faoliyatning uzoq tarixiy ildizlarga ega ekanini tasdiqlaydi. Biroq qadimgi davrlarda hozirgi O‘zbekiston hududida yashagan aholining barcha sopol buyumlarini bevosita hozirgi ma’nodagi o‘zbek milliy kulolchiligiga tenglashtirish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Chunki milliy san’at tushunchasi muayyan tarixiy sharoitda shakllangan etnomadaniy an’analar, badiiy maktablar va ijtimoiy o‘zlik bilan bog‘liq bo‘lib, qadimgi arxeologik madaniyatlarning tarixiy davomiyligini aniqlash alohida ilmiy dalillarni talab etadi. Shunday ekan, o‘zbek kulolchilik san’atining shakllanishini tadqiq etishda bir tomondan O‘zbekiston hududidagi qadimgi kulolchilik an’analarini, ikkinchi tomondan esa keyingi asrlarda rivojlangan mahalliy hunarmandchilik maktablarini o‘zaro bog‘liq, ammo bir-biridan farqlanuvchi tarixiy hodisalar sifatida o‘rganish zarur. Kulolchilik madaniyatining uzoq davom etgan taraqqiyotida tabiiy-geografik sharoit, turli tarkibli gil zaxiralari, yoqilg‘i resurslari, suv ta’minoti, o‘troq dehqonchilikning rivojlanishi va shaharlarning kengayishi muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysi, Zarafshon vohasi, Xorazm va Surxondaryo hududlarida shakllangan hunarmandchilik muhitlari sopol buyumlarning funksional turlari va badiiy bezagiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Buyuk ipak yo‘li bilan bog‘liq savdo-madaniy aloqalar ham mahalliy keramika ishlab chiqarishining rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratgan. Turli hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar natijasida buyum shakllari, bezak usullari, sirlash texnologiyalari va badiiy tasvirlash tajribalari almashib borgan. Bunda tashqi ta’sirlar mahalliy an’analarni to‘liq almashtirmagan, balki ayrim davrlarda yangi shakl va bezak elementlarining vujudga kelishiga xizmat qilgan. Kulolchilikning tarixiy rivojlanishida shahar madaniyatining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Shaharlar aholining kundalik ehtiyojlarini qondiradigan ustaxonalar, ixtisoslashgan hunarmandlar, savdo maydonlari va badiiy buyurtmalar jamlangan markazlar vazifasini bajargan. Bunday sharoitda oddiy ro‘zg‘or sopollari bilan bir qatorda bezakdor idishlar, me’moriy koshinlar, marosim buyumlari va turli maqsadlarda foydalaniladigan keramika mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Iqtisodiy ixtisoslashuv hunarmandlarning mehnat taqsimotini kuchaytirgan, buyum sifati va badiiy yechimlariga nisbatan talabni oshirgan. Natijada ayrim hududlarda o‘ziga xos ranglar tizimi, naqsh repertuari va buyum shakllari barqarorlashib, tarixiy kulolchilik maktablari yuzaga kelgan. UNESCO tomonidan 2023-yilda O‘zbekiston kulolchilik san’atining Insoniyat nomoddiy madaniy merosi reprezentativ ro‘yxatiga kiritilishi ushbu an’ananing xalqaro miqyosda e’tirof etilganini ko‘rsatadi [1]. Mazkur e’tirof kulolchilik san’atining tarixiy buyumlar to‘plami sifatidagi qiymatidan tashqari, uning bugungi kunda ham davom etayotgan bilim, ko‘nikma va ijodiy tajriba tizimi ekanini anglatadi. Shu bilan birga, zamonaviy ishlab chiqarish usullarining kengayishi, bozorda tez tayyorlanadigan bezak buyumlariga talabning ortishi, an’anaviy materiallardan foydalanishdagi o‘zgarishlar va ayrim hududiy uslublarning bir-biriga o‘xshashlashuvi milliy kulolchilikning tarixiy xususiyatlarini saqlash masalasini dolzarblashtirmoqda. Kulolchilik bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlarda arxeologik topilmalar, texnologik

xususiyatlar, ustalar faoliyati va ayrim maktablarning badiiy an’analari keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu ma’lumotlarni yagona tarixiy-tahliliy tizimga keltirish hamda turli davrlarni o‘zaro qiyoslash muhim ilmiy vazifa bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, tarixiy davrlashtirishda buyumlarning faqat tashqi bezagiga tayanish yetarli emas. Chunki ayrim hududlarda o‘xshash naqshlar uchrashi mumkin, ammo ular turli xomashyo, shakllantirish va sirlash texnologiyalari asosida yaratilgan bo‘ladi. Aksincha, bir xil texnologik jarayonda tayyorlangan buyumlar bezak va kompozitsion jihatdan keskin farqlanishi mumkin. Shu sababli kulolchilikning tarixiy rivojlanishini shakl, material, texnologiya, naqsh, funksional vazifa va ijtimoiy muhit birlikda o‘rganilgan taqdirdagina nisbatan to‘liq tushuntirish mumkin. Tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekiston hududida kulolchilik san’atining shakllanish manbalarini aniqlash, uning muhim tarixiy taraqqiyot bosqichlarini tizimlashtirish, milliy kulolchilik maktablarining shakllanish omillarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularning zamonaviy madaniy meros tizimidagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun qadimgi keramika an’analarining rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, tarixiy davrlar bo‘yicha texnologik va badiiy o‘zgarishlarni tahlil qilish, mintaqaviy kulolchilik markazlarining o‘ziga xos belgilarini ajratish, an’anaviy hunarmandchilikning madaniy uzviylik mexanizmlarini tushuntirish hamda merosni saqlash bo‘yicha amaliy yo‘nalishlarni belgilash vazifalari qo‘yildi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati kulolchilik tarixini faqat ustalar yoki markazlar faoliyati orqali emas, balki tarixiy taraqqiyotning ko‘p omilli jarayoni sifatida talqin qilishga qaratilganidadir. Shu asosda kulolchilik buyumlari jamiyatning xo‘jalik munosabatlari, texnologik imkoniyatlari, estetik didi va madaniy aloqalarini aks ettiruvchi moddiy manba sifatida baholanadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, ilmiy xolislik, tizimli yondashuv, qiyosiy-tipologik tahlil, san’atshunoslik interpretatsiyasi va madaniy merosni kompleks o‘rganish tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot tarixiy-san’atshunoslik yo‘nalishidagi nazariy va tahliliy izlanish sifatida olib borildi hamda mavjud ilmiy nashrlar, arxeologik tadqiqotlar natijalari, muzey kolleksiyalarining tavsiflari va xalqaro madaniy meros tashkilotlari e’lon qilgan ma’lumotlarga tayandi. Asosiy manbalar qatoriga UNESCOning O‘zbekiston kulolchilik san’atiga oid materiallari, Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixiga bag‘ishlangan ilmiy nashrlar, arxeometrik tadqiqotlar va milliy kulolchilik maktablari haqida chop etilgan san’atshunoslik materiallari kiritildi [1–9]. Manbalar tanlashda ularning ilmiy mazmuni, mavzuga bevosita aloqadorligi, tarixiy dalillarga tayanishi, tadqiqot usullarining ochiqligi va boshqa manbalar bilan qiyoslash imkoniyati hisobga olindi. Tadqiqotning dastlabki bosqichida kulolchilik tarixiga oid ilmiy materiallar xronologik va mazmuniy belgilar bo‘yicha guruhlashtirildi. Bunda qadimgi davrlarga tegishli arxeologik dalillar, o‘rta asrlardagi keramika ishlab chiqarish an’analari, keyingi davrlarda shakllangan hududiy badiiy maktablar va zamonaviy hunarmandchilik amaliyoti alohida tahliliy yo‘nalishlarga ajratildi. Ikkinchi bosqichda tarixiy-qiyosiy metod yordamida turli davrlarda tayyorlangan sopol buyumlarning shakli, bezak tizimi va ishlab chiqarish usullaridagi o‘xshashlik hamda farqlar o‘rganildi. Mazkur metodning qo‘llanishi

kulolchilik taraqqiyotida davomiylik xususiyatlarini aniqlash bilan birga, muayyan davrga xos yangilanishlarni belgilash imkonini berdi. Uchinchi bosqichda tipologik tahlil amalga oshirilib, buyumlar funksional vazifasiga ko‘ra oshxona idishlari, oziq-ovqat saqlash idishlari, suv tashish va saqlash buyumlari, bezakdor idishlar, marosim bilan bog‘liq buyumlar hamda me’moriy keramika guruhlariga ajratildi. Ushbu tasnif buyumning badiiy shakli uning amaliy vazifasi bilan qanday bog‘liqligini tushuntirishga xizmat qildi. To‘rtinchi bosqichda san’atshunoslik tahlili asosida naqsh kompozitsiyalarining tuzilishi, bezak elementlarining o‘zaro joylashuvi, ranglar muvozanati, simmetriya va ritm xususiyatlari ko‘rib chiqildi. Bunda islimiy, geometrik, epigrafik va ayrim tasviriy bezaklarning tarixiy qo‘llanish shakllari qiyoslandi. Beshinchi bosqichda texnologik yondashuvdan foydalanilib, gil tarkibi, buyumni shakllantirish usuli, quritish, angoblash, sirlash va pishirish kabi jarayonlarning badiiy natijaga ta’siri baholandi. Mazkur bosqichda bevosita laboratoriya tajribalari o‘tkazilmadi, balki ilmiy adabiyotlarda e’lon qilingan arxeometrik tadqiqotlar natijalari umumlashtirildi. Xususan, qadimgi Termiz va Toxariston hududlaridagi keramika namunalarini kimyoviy, mineralogik va petrografik usullarda o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar texnologik xulosalarni shakllantirishda muhim manba bo‘ldi [3–5]. Oltinchi bosqichda hududiy qiyoslash metodi yordamida Rishton, G‘urumsaroy, G‘ijduvon, Buxoro, Samarqand, Xorazm va Toshkent kulolchilik maktablarining tarixiy tavsiflari solishtirildi. Ushbu qiyoslash uchun beshta asosiy mezon belgilandi: birinchisi, ishlab chiqarishda foydalanilgan material va sir turlari; ikkinchisi, buyumlarning konstruktiv shakli hamda funksional vazifasi; uchinchisi, ranglar tizimi va badiiy bezak xususiyatlari; to‘rtinchisi, naqshlarning kompozitsion tashkil etilishi; beshinchisi, hunarmandchilik bilimlarining avlodlararo uzatilish shakllari. Mazkur mezonlar kulolchilikning moddiy va nomoddiy jihatlarini yagona tahliliy doirada o‘rganishga imkon beradi. Tadqiqotda tarixiy davrlashtirishning mutlaq va nisbiy chegaralari farqlanadi. Ayrim arxeologik bosqichlar qat’iy sanalar bilan belgilangani holda, badiiy maktablarning shakllanishi uzoq davom etgan tarixiy jarayon sifatida talqin qilinadi. Chunki kulolchilik uslublari bir davrdan ikkinchi davrga keskin uzilish orqali emas, ko‘pincha avvalgi tajribaning saqlanishi va yangi unsurlarning qo‘shilishi orqali o‘tadi. Shuningdek, tadqiqotda bitta buyumning tashqi ko‘rinishidan uning ishlab chiqarilgan hududi yoki davri haqida qat’iy xulosa chiqarishdan saqlanildi. Bunday aniqlik uchun arxeologik kontekst, ustaxona qoldiqlari, texnologik tarkib va ishonchli kolleksiya hujjatlari zarurligi inobatga olindi. Tahlil natijalarini umumlashtirishda tarixiy rivojlanishning shartli konseptual modeli ishlab chiqildi. Model kulolchilikning funksional ehtiyojlar asosida vujudga kelishi, texnologik ixtisoslashuvi, badiiy shakllanishi, hududiy maktablar sifatida mustahkamlanishi, ishlab chiqarish tizimidagi yangilanishlari va zamonaviy madaniy meros sifatida davom etishini o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida talqin qiladi. Mazkur modelning vazifasi avvalgi davrlashtirishlarni inkor etish emas, balki ulardagi tarixiy, texnologik va estetik mezonlarni birlashtirishdan iborat. Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, xulosalar mavjud ikkilamchi manbalar va nashr qilingan tadqiqotlarga asoslanadi. Shu sababli ayrim tarixiy uzviyliklar va ustaxonalar o‘rtasidagi aloqalar mustaqil dala tadqiqoti yoki laboratoriya tekshiruvi bilan

tasdiqlangan yangi empirik natija sifatida emas, balki mavjud dalillarga asoslangan ilmiy talqin sifatida baholanadi.

TADQIQOT NATIJALARI

O‘tkazilgan tarixiy-qiyosiy tahlil O‘zbekiston hududida kulolchilik san’atining shakllanishi bir necha yirik rivojlanish bosqichlari orqali kechganini va mazkur bosqichlarning har biri ishlab chiqarish texnologiyasi, buyumlarning funksional vazifasi, bezak usullari hamda hunarmandchilikning ijtimoiy tashkil etilishi bilan farqlanganini ko‘rsatdi. Birinchi bosqich kulolchilikning dastlabki xo‘jalik faoliyati tarkibida shakllanishi bilan tavsiflanadi. Neolit va undan keyingi qadimgi dehqonchilik madaniyatlarida loydan tayyorlangan idishlar oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash va iste’mol qilish ehtiyojlari bilan bog‘liq holda rivojlangan. Dastlabki buyumlarning shakllanishida xomashyoning tabiiy xususiyatlari, qo‘lda yasash imkoniyatlari va foydalanish maqsadi asosiy o‘rin egallagan. Bu davr mahsulotlarini bugungi badiiy keramika mezonlari bilan baholashdan ko‘ra, ularni insonning moddiy muhitni maqsadli o‘zgartirish tajribasi sifatida tushunish to‘g‘riroqdir. Sopol buyumlardagi oddiy chiziqlar, bosma izlar, geometrik shakllar va sirtga ishlov berish usullari keyingi bezak madaniyati uchun muhim texnologik va tasviriy asos yaratgan. Ikkinchi bosqich bronza davrida kulolchilik ishlab chiqarishining takomillashuvi bilan bog‘liq. Janubiy O‘zbekiston hududidagi qadimgi dehqonchilik va hunarmandchilik markazlari sopol ishlab chiqarishning muhim arxeologik manbalari hisoblanadi. Jarqo‘ton va Molali kabi yodgorliklar bilan bog‘liq tadqiqotlar bronza davrida sopol buyumlarning shakli, ishlab chiqarish texnologiyasi va bezak xususiyatlarida sezilarli xilma-xillik mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Molali majmuasidan olingan keramika namunalari bo‘yicha 2022-yilda e’lon qilingan arxeometrik tadqiqotda xomashyo tarkibi, texnologik jarayonlar va madaniy aloqalarni aniqlash uchun 76 ta namuna o‘rganilgan [2]. Tadqiqot natijalari bronza davri kulolchiligini faqat buyumlarning tashqi ko‘rinishi orqali emas, balki ishlab chiqarish tajribasi va hududlararo munosabatlar kontekstida ham tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Bu davrda kulolchilikning taraqqiyoti o‘troq xo‘jalikning rivojlanishi, aholi manzilgohlarining kengayishi, mahsulotlarni saqlash ehtiyoji va hunarmandchilikdagi mehnat taqsimoti bilan bog‘liq bo‘lgan. Uchinchi bosqich antik davrdagi shahar madaniyati va kulolchilik ixtisoslashuvining kuchayishi bilan belgilanadi. Miloddan avvalgi IV asrdan boshlab Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy va madaniy o‘zgarishlar kulolchilik buyumlarining shakli hamda ishlab chiqarish usullariga ta’sir ko‘rsatgan. Qadimgi Baqtriya hududida yunon-baqtriya va keyingi davrlarga oid sopol buyumlar orasida shakl va sirt bezagi jihatidan farqlanuvchi namunalar uchraydi. Qadimgi Termiz keramika majmualarining arxeometrik tahlili mahalliy ishlab chiqarishning muhim o‘rin tutganini, kulolchilik charxidan foydalanish va xomashyoni tayyorlashda muayyan texnologik standartlashuv mavjud bo‘lganini aniqlagan [3]. Bu holat kulolchilik ishlab chiqarishi oddiy maishiy faoliyatdan ixtisoslashgan hunarmandchilik tizimiga o‘tganini tushuntirishda muhimdir. Kushonlar davrida ham kulolchilik shahar xo‘jaligi, savdo va kundalik turmushning zarur tarkibiy qismi bo‘lib qolgan. Turli shakldagi ko‘zalar, idishlar, kosalar va saqlash buyumlari aholining xo‘jalik ehtiyojlari bilan birga madaniy ta’sirlar hamda iste’mol odatlaridagi farqlarni namoyon etgan.

To‘rtinchi bosqich ilk o‘rta asrlardagi kulolchilik an’analarining qayta shakllanishi bilan bog‘liq. V–VIII asrlarda Markaziy Osiyoning siyosiy va ijtimoiy tarkibida yuz bergan o‘zgarishlar hunarmandchilikka ham ta’sir ko‘rsatgan. Janubiy O‘zbekistonning Xosiyattepa, Sho‘robqo‘rg‘on, Bolaliktepa va Dabilqo‘rg‘on kabi yodgorliklaridan topilgan kulolchilik buyumlari asosida olib borilgan tadqiqotlarda avvalgi Kushon an’analarining ayrim texnologik xususiyatlari davom etgani, shu bilan birga yangi shakl va bezaklarning paydo bo‘lgani qayd etilgan. 2025-yilda e’lon qilingan kompleks tadqiqotda 38 ta keramika namunasi morfologik, kimyoviy, mineralogik va petrografik jihatdan o‘rganilib, ularning aksariyati mahalliy yoki mintaqaviy ishlab chiqarish bilan bog‘liqligi aniqlangan [4]. Ushbu ilmiy dalillar kulolchilik taraqqiyotida madaniy davomiylik va yangilanish bir vaqtning o‘zida sodir bo‘lishi mumkinligini tasdiqlaydi. Beshinchi bosqich VIII–XII asrlarda, ayniqsa Somoniylar davrida sirlangan keramikaning badiiy imkoniyatlari kengayishi bilan tavsiflanadi. Mazkur davrda Samarqand, Buxoro va boshqa yirik shahar markazlarida keramika ishlab chiqarishining texnologik hamda estetik darajasi sezilarli rivojlangan. Afrasiyob yodgorligidan topilgan sopol idishlar o‘rta asr kulolchilik san’atining muhim namunalaridan hisoblanadi. Bu davr keramika buyumlarida oqish angob yuzasiga ishlangan naqshlar, geometrik kompozitsiyalar, o‘simliksimon bezaklar, qush va boshqa tasviriy motivlar, shuningdek, epigrafik yozuvlar uchraydi. Somoniylar davri epigrafik keramika namunalarida yozuv faqat ma’lumot yetkazish vositasi bo‘lib qolmagan, balki bezak kompozitsiyasining asosiy badiiy elementi sifatida ham qo‘llangan. Ayrim idishlarda yozuvlar buyumning markaziy qismida yoki ichki chetida ritmik ketma-ketlikda joylashtirilgan. Bunday usul yozuv shaklining dekorativ imkoniyatlarini kengaytirgan, buyumning mazmuniy va estetik qiymatini birlashtirgan. Afrasiyob keramika majmualari Sharqiy islom dunyosidagi kulolchilik taraqqiyotini tushuntirish uchun muhim bo‘lib, Samarqandning boshqa markazlar bilan badiiy va texnologik aloqalarini o‘rganish imkonini beradi [10]. Shuningdek, o‘rta asr Termiz hududidagi sirlangan keramika materiallari bo‘yicha olib borilgan arxeometrik tadqiqotlar mahalliy ishlab chiqarish markazlarida sirlangan va sirsiz buyumlar tayyorlanganini ko‘rsatadi [5]. O‘rta asr kulolchiligidagi muhim yangilanishlardan biri sopol idishlarning sirtiga badiiy ishlov berish usullarining takomillashuvi bo‘lgan. Angoblash, sirlash, rangli tasvirlash va naqshlarni kompozitsion tartibga solish orqali oddiy xo‘jalik buyumlari yuqori estetik qiymatga ega asarlarga aylantirilgan. Oltinchi bosqich XIII–XV asrlar davomida kulolchilik va me’moriy keramika an’analarining o‘zgarishi bilan bog‘liq. XIII asrdagi harbiy-siyosiy voqealar ayrim shaharlar va hunarmandchilik markazlari faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa-da, Markaziy Osiyo keramika an’analari butunlay yo‘qolmagan. Keyingi davrlarda ishlab chiqarish yangi iqtisodiy va madaniy sharoitlarga moslashgan. XIV–XV asrlarda Temuriylar davrida Samarqand va boshqa yirik shaharlarda me’moriy bezak san’atining rivojlanishi koshinkorlik texnologiyalariga talabni oshirgan. Sirlangan koshinlar, geometrik va islimiy bezaklar, yozuvli kompozitsiyalar hamda turli rangli me’moriy qoplamalar mazkur davr badiiy madaniyatining muhim yo‘nalishlariga aylangan. Bu jarayonda maishiy kulolchilik va me’moriy keramika bir-biri bilan bog‘liq texnologik asosga ega bo‘lsa-da, ularning funksional vazifasi, ishlab chiqarish ko‘lami va badiiy

talablari farqlangan. Me’moriy koshinlar binoning umumiy kompozitsiyasi va uzoqdan idrok etiladigan bezak tizimiga moslashtirilgan, maishiy sopol buyumlarda esa foydalanish qulayligi, hajm va shakl mutanosibligi muhim bo‘lib qolgan. Yettinchi bosqich XVI–XIX asrlarda, ayniqsa xonliklar davrida, hududiy kulolchilik an’analarining badiiy-uslubiy jihatdan mustahkamlanishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda turli hududlarning tabiiy resurslari, mahalliy iqtisodiy ehtiyojlari, badiiy didi va ustaxona an’analari asosida o‘ziga xos maktablar shakllangan. XIX asrga kelib Markaziy Osiyo kulolchiligida Farg‘ona, Buxoro–Samarqand va Xorazm kabi yirik hududiy maktablar yaqqol farqlangan. UNESCO nashrlarida mazkur uch yo‘nalish ranglar tizimi, naqsh uslubi va buyum shakllari asosida tavsiflanadi [6]. Farg‘ona kulolchilik maktabining yirik markazlaridan biri Rishton bo‘lib, bu hudud buyumlarining ko‘k, moviy, oq va lojuvard tuslari bilan ajralib turishi uning asosiy badiiy belgilaridan hisoblanadi. Rishton kulolchiligida o‘simliksimon naqshlar, anor, bodom, barg, gul va novda shakllarining turli talqinlari keng uchraydi. Naqshlarning erkin joylashuvi, chiziqlar harakatchanligi, kompozitsion uyg‘unlik va ranglar o‘rtasidagi muvozanat Rishton buyumlarining muhim estetik xususiyatlaridir. Mahalliy kulolchilik an’analarida ishqorli sir bilan bog‘liq texnologik tajriba katta ahamiyatga ega bo‘lib, u buyumlarning o‘ziga xos rang va sirt sifatlarini shakllantirishga xizmat qilgan. Rishton ustalari orasida tarixiy davrlarda kosagar va ko‘zagar kabi ixtisoslashuvlar mavjud bo‘lgan. Kosagarlar asosan kosa, lagan va shu turdagi buyumlarni, ko‘zagarlar esa ko‘za va boshqa baland shaklli idishlarni tayyorlash bilan shug‘ullangan. Bu holat kulolchilikda mehnat taqsimotining ishlab chiqarish tajribasi va badiiy sifatga ta’sirini ko‘rsatadi [8]. Farg‘ona maktabining yana bir muhim markazi G‘urumsaroy bo‘lib, uning kulolchilik buyumlari nisbatan yirik kompozitsiyalar, an’anaviy naqshlarning barqarorligi va tasvirning umumlashtirilgan shakllari bilan ajralib turadi. G‘urumsaroy buyumlarida ko‘za, to‘rtbargli shakllar, yulduzsimon naqshlar va boshqa geometrik motivlar uchrashi ushbu markazning alohida uslubiy xususiyatlarini namoyon etadi. Buxoro–Samarqand kulolchilik maktabida esa sariq, jigarrang, yashil va ularga yaqin iliq ranglar tizimi muhim o‘rin egallagan. Ushbu maktab tarkibidagi G‘ijduvon kulolchiligi o‘zining rang-barang kompozitsiyalari, o‘simliksimon naqshlarining erkin talqini va bezak elementlarining murakkab uyg‘unligi bilan ajralib turadi. G‘ijduvon buyumlarida markaziy naqsh bilan chekka bezaklar o‘rtasidagi munosabat, ranglarning bir-birini to‘ldirishi va takrorlanuvchi elementlarning ritmik tashkil etilishi badiiy ifodaning asosini tashkil qiladi. Buxoro va Samarqand markazlarida keramika an’analari shahar madaniyati, me’moriy bezak san’ati va hunarmandchilik bozorlarining rivojlanishi bilan o‘zaro bog‘langan. Shahrisabz, Kitob, Urgut va Denov kabi markazlarda ham mahalliy bezak an’analari shakllangan bo‘lib, ayrimlarida tasvirni cho‘tka yordamida ishlash, boshqalarida esa sirtga chizib bezak hosil qilish usullari muhim o‘rin tutgan. Xorazm kulolchilik maktabi buyumlarning shakliy tuzilishi, sirt bezaklari va ranglar tizimida o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Xorazm keramika buyumlarida ko‘k va moviy ranglar, me’moriy bezaklarga yaqin geometrik kompozitsiyalar hamda muayyan darajada qat’iy tuzilgan naqshlar uchraydi. Xorazm maktabiga xos badia deb ataladigan, chetlari tik ko‘tarilgan yirik idish shakli uning boshqa markazlardan farqlanuvchi belgilaridan

biridir [6; 9]. Toshkent kulolchilik an’analari esa turli hududiy maktablar bilan munosabatda rivojlangan. Shahar hunarmandchiligida mahalliy tajriba bilan Farg‘ona hamda Buxoro–Samarqand an’analarining ayrim badiiy xususiyatlari o‘zaro uyg‘unlashgan. Bunday madaniy almashinuv kulolchilik maktablari o‘rtasida qat’iy va o‘zgarmas chegaralar mavjud emasligini ko‘rsatadi. Sakkizinchi bosqich XX asrdan hozirgi davrgacha bo‘lgan tarixiy jarayonlarni qamrab oladi. XX asrda kulolchilik ishlab chiqarishida ustaxona faoliyati bilan bir qatorda artel, korxona va fabrikalar tizimi rivojlangan. Bu jarayon mahsulotlar hajmi va assortimentining kengayishi, ishlab chiqarish usullarining qisman standartlashuvi hamda yangi texnologik vositalarning joriy etilishi bilan tavsiflangan. Biroq ishlab chiqarishning bunday tashkil etilishi ayrim hollarda an’anaviy qo‘l mehnati va individual badiiy uslubning qisqarishiga ham sabab bo‘lgan. Shu bilan birga, an’anaviy kulolchilikning ayrim ustalari tarixiy naqshlar, mahalliy sirlar va shakllantirish texnikalarini saqlab qolishga intilgan. XX asr san’atida Muhitdin Rahimov, Ibrohim Komilov va boshqa ustalarning ijodiy faoliyati tarixiy kulolchilik merosini yangi badiiy izlanishlar bilan bog‘lashda muhim o‘rin tutgan. O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi kolleksiyalarida Toshkent, Rishton va boshqa markazlarga mansub ustalarning asarlari saqlanayotgani XX asr kulolchilik taraqqiyotini o‘rganish uchun muhim manbaviy imkoniyat yaratadi [7]. Mustaqillik davrida milliy hunarmandchilikka bo‘lgan e’tiborning ortishi, tarixiy ustaxonalar va an’anaviy maktablarning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, badiiy ta’lim hamda ko‘rgazma jarayonlarining kengayishi kulolchilikning yangi rivojlanish bosqichini shakllantirdi. Mazkur davrda kulolchilik mahsulotlari maishiy foydalanish vositasi sifatidagi ahamiyatini saqlab qolgan holda, badiiy asar, madaniy meros namunasi va hunarmandchilik mahsuloti sifatida ham kengroq namoyon bo‘la boshladi. 2023-yilda O‘zbekiston kulolchilik san’atining UNESCO nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga kiritilishi bu jarayonda muhim xalqaro e’tirof bo‘ldi. Natijalarni umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek milliy kulolchilik san’atining tarixiy taraqqiyoti bir yo‘nalishli va o‘zgarmas jarayon emas, balki qadimgi texnologik tajriba, o‘rta asr shahar madaniyati, hududiy badiiy maktablar, ishlab chiqarish tizimidagi yangilanishlar va zamonaviy merosni saqlash faoliyatining o‘zaro ta’siri orqali shakllangan murakkab madaniy hodisadir.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarini ilmiy jihatdan muhokama qilish o‘zbek milliy kulolchilik san’atining tarixiy rivojlanishini tushuntirishda an’anaviy xronologik yondashuvni kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Chunki muayyan hududda kulolchilikning qadimdan mavjudligi ushbu hududning barcha tarixiy davrlarida bir xil badiiy maktab uzluksiz faoliyat yuritganini anglatmaydi. Tarixiy davomiylikni asoslash uchun arxeologik buyumlarning o‘xshashligi bilan bir qatorda, ishlab chiqarish texnologiyalari, ustaxonalar faoliyati, bezaklarning tarqalishi va ijtimoiy-madaniy uzatish mexanizmlari ham o‘rganilishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotda taklif etilgan tarixiy-tahliliy model kulolchilik taraqqiyotini beshta o‘zaro bog‘liq mezon asosida tushuntiradi. Birinchi mezon texnologik rivojlanish bo‘lib, u loyni tanlash, xomashyoni tayyorlash, buyumni shakllantirish, quritish, sirtga ishlov berish, sirlash va pishirish bilan bog‘liq tajribaning o‘zgarishini ifodalaydi. Ikkinchi mezon

funksional rivojlanish bo‘lib, sopol buyumlarning turmush ehtiyojlari, oziq-ovqat madaniyati, saqlash, tashish, bezash va marosim amaliyotidagi vazifalarini qamrab oladi. Uchinchi mezon badiiy-estetik rivojlanish bo‘lib, ranglar tizimi, geometrik hamda islimiy naqshlar, epigrafik bezaklar, tasviriy elementlar va kompozitsion yechimlarning shakllanishiga asoslanadi. To‘rtinchi mezon hududiy rivojlanish bo‘lib, mahalliy xomashyo, ustaxona tajribasi va iste’mol muhiti ta’sirida kulolchilik maktablarining farqlanishini ifodalaydi. Beshinchi mezon ijtimoiy-madaniy rivojlanish bo‘lib, hunarmandchilik bilimlarining ustoz-shogird tizimi, oilaviy meros, ta’lim muassasalari, ishlab chiqarish tashkilotlari va madaniy muassasalar orqali uzatilishini qamrab oladi. Mazkur mezonlarning birgalikda qo‘llanishi tarixiy kulolchilik buyumini faqat ko‘rinishi orqali emas, balki ishlab chiqarish va foydalanish sharoiti bilan bog‘liq holda baholash imkonini beradi. Tadqiqotda aniqlangan muhim ilmiy jihatlardan biri kulolchilik buyumlarining tashqi o‘xshashligi har doim ham ularning kelib chiqishi bir xil ekanini tasdiqlamasligidir. Masalan, Farg‘ona va Xorazm kulolchilik maktablarida ko‘k hamda moviy ranglar muhim o‘rin egallasa-da, buyumlarning shakliy yechimi va naqsh tashkil etilishida farqlar mavjud. Aksincha, Buxoro–Samarqand maktabida ko‘proq iliq ranglar tizimining uchrashi ushbu markazlarning badiiy uslubini farqlashda yordam beradi. Biroq rangni yagona aniqlovchi mezon sifatida qabul qilish noto‘g‘ri, chunki rang tarkibi ishlab chiqarish texnologiyasi, sirning kimyoviy xususiyatlari, pishirish sharoiti va keyingi tiklash ishlari ta’sirida o‘zgarishi mumkin. Shu sababli kulolchilik buyumlarining hududiy mansubligini aniqlashda shakliy-tipologik va texnologik belgilarni birgalikda qo‘llash zarur. Tarixiy jarayonlarni tahlil qilishda badiiy naqshlarning mazmuniy talqini ham alohida ehtiyotkorlikni talab etadi. O‘simliksimon bezaklar, anor tasviri, bodomgul, barg va novda shakllari ko‘plab tarixiy madaniyatlarda turli ramziy ma’nolarga ega bo‘lgan. Biroq muayyan naqshning barcha davrlar va barcha kulolchilik maktablarida yagona ma’noni anglatganini ishonchli tarixiy manbalarsiz tasdiqlash mumkin emas. Ayrim kompozitsiyalar ma’lum bir ramziy mazmunga ega bo‘lsa, boshqa hollarda ular estetik talab yoki ustaxona an’anasiga ko‘ra qo‘llangan bo‘lishi mumkin. Shu bois naqshlarning ikonografik tahlili tarixiy kontekst, foydalanish vazifasi va qiyosiy san’atshunoslik dalillari bilan asoslanishi zarur. Kulolchilik san’atida ustoz-shogird an’anasi tarixiy davomiylikning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi. Bunda hunarmandchilik bilimlari faqat og‘zaki ko‘rsatmalar orqali emas, balki amaliy kuzatish, takroriy mashq, material bilan ishlash tajribasi va badiiy uslubni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish orqali uzatiladi. Ayniqsa, mahalliy ustaxonalar doirasida sirning tayyorlanishi, buyum shaklining mutanosibligi, naqsh tushirish usuli va pishirish jarayonini boshqarish kabi ko‘nikmalar katta ahamiyatga ega. Ushbu bilimlarning ayrim qismlari yozma manbalarda to‘liq qayd etilmagani sababli ularni saqlash amaliy faoliyat bilan chambarchas bog‘liq. UNESCOning O‘zbekiston kulolchilik san’atiga oid hujjatlarida ham an’anaviy bilim va ko‘nikmalarning oilalar, mahalliy hamjamiyatlar, ustaxonalar va ta’lim muassasalari orqali uzatilishi muhim xususiyat sifatida ko‘rsatiladi [1]. Zamonaviy sharoitda kulolchilikning iqtisodiy faoliyat sifatida rivojlanishi bilan uning madaniy meros sifatida saqlanishi o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zarurati kuchaymoqda. Bozor talabi asosida mahsulotlarni

standartlashtirish, bezaklarni soddalashtirish va ommaviy ishlab chiqarishni kengaytirish iqtisodiy jihatdan muayyan ustunliklarga ega bo‘lishi mumkin. Biroq tarixiy uslubning faqat tashqi belgilarini takrorlash, mahalliy texnologik tajribani hisobga olmaslik yoki turli maktablarga mansub naqshlarni izohsiz aralashtirish hududiy badiiy xususiyatlarning zaiflashishiga olib kelishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli an’anaviy kulolchilik mahsulotlarini zamonaviy bozor sharoitiga moslashtirishda ularning tarixiy kelib chiqishi, ishlab chiqarish texnikasi va badiiy uslubini hujjatlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda mahsulotning zamonaviy talablarga javob berishi bilan uning tarixiy uslubini saqlash bir-biriga zid maqsadlar sifatida qaralmasligi kerak. Aksincha, materiallar sifati, texnologik xavfsizlik, foydalanish qulayligi va estetik talablarga javob beruvchi yangi yechimlar an’anaviy uslubning zamonaviy sharoitda davom etishiga yordam berishi mumkin. Masalan, oziq-ovqat bilan bevosita aloqa qiladigan sirlangan buyumlarda zamonaviy sanitariya va material xavfsizligi talablariga rioya etish zarur; tarixiy sir tarkiblarini qo‘llash esa ularning xavfsizlik ko‘rsatkichlari tekshirilgan holda amalga oshirilishi lozim. Kulolchilik merosini ilmiy o‘rganishda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari ham muhimdir. Tarixiy buyumlarning yuqori aniqlikdagi fotografik tasvirlarini yaratish, uch o‘lchamli modellarini shakllantirish, bezak kompozitsiyalarini raqamli kataloglashtirish va buyumlarni texnologik belgilar asosida tasniflash kelgusidagi tadqiqotlar uchun keng imkoniyat yaratadi. Bunday tizimda har bir buyumga tegishli ishlab chiqarilgan davr, ehtimoliy hudud, material, shakl, o‘lcham, naqsh, sir, saqlanish holati va manba to‘g‘risidagi ma’lumotlar alohida qayd etilishi maqsadga muvofiq. Bu jarayon muzey kolleksiyalarini qiyosiy tahlil qilish, tarixiy buyumlarning o‘zaro o‘xshashliklarini aniqlash va kulolchilik maktablarining rivojlanish dinamikasini o‘rganishda foydali bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli tasniflash natijalarini mutlaq tarixiy haqiqat sifatida qabul qilish mumkin emas, chunki buyumning kelib chiqishini aniqlash uchun boshqa arxeologik va tarixiy dalillar ham talab etiladi. Tadqiqot davomida shakllantirilgan konseptual yondashuvning amaliy ahamiyati uning ta’lim jarayonida foydalanish imkoniyati bilan ham belgilanadi. Tasviriy san’at va amaliy bezak san’ati yo‘nalishlarida tahsil olayotgan o‘quvchi hamda talabalar kulolchilik tarixini o‘rganishda nafaqat mashhur ustalar va buyum turlarini, balki ularning paydo bo‘lish sharoiti, ishlab chiqarish texnologiyasi va badiiy-uslubiy farqlarini ham bilishi zarur. Shu asosda tarixiy buyumlarni shakl, kompozitsiya, rang, material va funksional vazifa bo‘yicha qiyoslashga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin. Mazkur yondashuv kulolchilikni tarixiy faktlar yig‘indisi sifatida o‘zlashtirishdan ko‘ra, uning rivojlanish qonuniyatlarini tushunishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tahlil natijalari o‘zbek milliy kulolchilik san’atining shakllanishini qadimgi madaniyatlar merosi, shahar hunarmandchiligi, hududiy badiiy maktablar va zamonaviy madaniy amaliyotning o‘zaro aloqador jarayoni sifatida tushuntirish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘zbek milliy kulolchilik san’atining shakllanishi va tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish natijasida mazkur san’at turining rivojlanishi O‘zbekiston hududidagi qadimgi sopol ishlab chiqarish an’analari, o‘rta asrlar shahar madaniyati,

mahalliy hunarmandchilik markazlarining faoliyati va keyingi davrlarda yuzaga kelgan badiiy maktablarning o‘zaro bog‘liq rivojlanish jarayonlari bilan tavsiflanishi aniqlandi. Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, milliy kulolchilik san’atining tarixiy shakllanishini faqat qadimiylik omili yoki buyumlarning bezak xususiyatlari orqali tushuntirish yetarli emas. Uning taraqqiyotini ishlab chiqarish texnologiyasi, buyumlarning funksional vazifasi, badiiy tafakkur, hududiy an’analar va hunarmandchilik bilimlarining avlodlararo uzatilishi kabi omillar birligida baholash talab etiladi. Tarixiy manbalar va arxeologik tadqiqotlar natijalari kulolchilikning dastlabki xo‘jalik faoliyati tarkibida shakllanib, keyinchalik ixtisoslashgan hunarmandchilik va badiiy ijod yo‘nalishiga aylanganini ko‘rsatadi. Bronza davrida ishlab chiqarish tajribasining kengayishi, antik davrda shahar hunarmandchiligining rivojlanishi, ilk o‘rta asrlarda mavjud texnologiyalarning o‘zgarishi, VIII–XII asrlarda sirlangan keramika va epigrafik bezaklarning takomillashuvi hamda keyingi davrlarda mahalliy badiiy maktablarning shakllanishi ushbu tarixiy jarayonning muhim bosqichlari sifatida baholandi. Ayniqsa, Rishton, G‘urumsaroy, G‘ijduvon, Buxoro, Samarqand, Xorazm va Toshkent kulolchilik markazlarining o‘ziga xos xususiyatlari milliy kulolchilik san’atining hududiy jihatdan rang-barang ekanini tasdiqlaydi. Rishton va Farg‘ona hududlarida ko‘k, moviy hamda oq ranglarga asoslangan badiiy an’analar, Buxoro–Samarqand maktabida iliq ranglar va o‘simliksimon bezaklarning keng qo‘llanishi, Xorazm kulolchiligida esa buyum shakli hamda naqsh kompozitsiyasining o‘ziga xosligi tarixiy maktablarni farqlashda muhim mezonlar ekanligi aniqlandi. Biroq ushbu belgilarni o‘zgarmas yoki mutlaq tasniflash mezonlari sifatida qabul qilish mumkin emas. Chunki kulolchilik maktablari tarixiy davrlar davomida o‘zaro madaniy aloqalar, ustalar faoliyati va texnologik yangilanishlar ta’sirida rivojlanib borgan. Tadqiqot doirasida kulolchilik taraqqiyotini texnologik, funksional, badiiy-estetik, hududiy va ijtimoiy-madaniy mezonlar birligida o‘rganishga asoslangan konseptual yondashuv taklif etildi. Mazkur yondashuvning ilmiy ahamiyati turli tarixiy bosqichlarni bir xil tahliliy mezonlar orqali qiyoslash imkoniyatini yaratishidadir. Amaliy jihatdan esa u kulolchilik tarixini o‘qitish, muzey buyumlarini tasniflash, hududiy maktablarning o‘ziga xosligini hujjatlashtirish va an’anaviy hunarmandchilik merosini saqlash ishlarida metodologik asos sifatida qo‘llanishi mumkin. Milliy kulolchilik merosini muhofaza qilishda tarixiy buyumlarning shakl va naqshlarini saqlash bilan cheklanmasdan, ularni yaratishga oid texnologik bilimlar, ustoz-shogird an’analari va mahalliy ishlab chiqarish tajribasini ham tizimli ravishda hujjatlashtirish zarur. Buning uchun kulolchilik maktablari bo‘yicha ilmiy kataloglar yaratish, tarixiy namunalarni raqamli arxivlashtirish, ustalar faoliyatini o‘rganish, mahalliy uslublarni qiyosiy san’atshunoslik asosida tahlil qilish va ta’lim muassasalari bilan hunarmandchilik markazlari o‘rtasidagi amaliy hamkorlikni rivojlantirish maqsadga muvofiq. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli tarixiy davrlarga mansub buyumlarning material tarkibini arxeometrik usullarda solishtirish, naqshlar kompozitsiyasining o‘zgarishini raqamli tahlil qilish hamda ustaxona an’analarining tarixiy davomiyligini aniq dalillar asosida o‘rganish istiqbolli yo‘nalishlar sifatida belgilanadi. Yakuniy xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, o‘zbek milliy kulolchilik san’ati tarixiy merosni saqlash bilan birga yangi badiiy shakllarni

yaratishga qodir, doimiy rivojlanib boruvchi madaniy tizimdir. Uning tarixiy taraqqiyotini chuqur va ilmiy asosda o‘rganish xalqning moddiy hamda nomoddiy madaniy merosini anglash, milliy badiiy tafakkurning shakllanish qonuniyatlarini tushuntirish va an’anaviy san’atning kelajak avlodlarga yetkazilishini ta’minlashda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. (2023). Ceramic arts in Uzbekistan. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Nomination No. 01989.

2. Luneau, E., Martínez Ferreras, V., Boroffka, N., & Sverchkov, L. (2022). Archaeometric investigations of the Molali pottery complex (Bronze Age, Uzbekistan): New data on technology and exchanges at the end of the Oxus Civilization. Archaeological Research in Asia, 31, 100392. DOI: 10.1016/j.ara.2022.100392.

3. Martínez Ferreras, V., va boshqalar. (2019). Assessing Hellenistic to nomadic cultural patterns through pottery in ancient Termez, Uzbekistan. Geoarchaeology. DOI: 10.1002/gea.21714.

4. Bestetti, M. M., Martínez Ferreras, V., & Gurt Esparraguera, J. M. (2025). Multidisciplinary Approach to the Study of Tableware and Common Wares from Early Medieval Tokharistan. Heritage, 8(2), 65. DOI: 10.3390/heritage8020065.

5. Molera, J., Martínez Ferreras, V., Fusaro, A., va boshqalar. (2020). Islamic glazed wares from ancient Termez (southern Uzbekistan). Raw materials and techniques. Journal of Archaeological Science: Reports. DOI: 10.1016/j.jasrep.2019.102169.

6. UNESCO. (2005). History of Civilizations of Central Asia. Volume VI: Towards the Contemporary Period: From the Mid-Nineteenth to the End of the Twentieth Century. Paris: UNESCO Publishing. ISBN: 978-92-3-103985-0.

7. O‘zbekiston amaliy san’at muzeyi. Ceramic Articles: Museum Collections. Muzey kolleksiyalariga oid elektron ma’lumotlar.

8. Cultural Legacy of Uzbekistan in the World Collections. About Uzbek Ceramics. O‘zbekiston kulolchilik maktablari va Rishton hamda G‘urumsaroy an’analariga oid elektron material.

9. World Society for the Study, Preservation and Popularization of the Cultural Legacy of Uzbekistan. (2024). How Did the Ceramic Products of Different Schools of Uzbekistan Differ? 4-may, 2024.

10. Ashmolean Museum. Medieval Khurasan: Samanid Epigraphic Pottery. Yousef Jameel Centre for Islamic and Asian Art. O‘rta asr epigrafik keramika namunalariga oid elektron ilmiy material.